

DE ELEMENTEN IN OOST EN WEST

CULTUURHISTORISCH EN GEESTESWETENSCHAPPELIJK

Klaas Laan

Inleiding

Enige tijd geleden nam ik kennis van de Chinese elementenleer en zag dat daarin het element 'lucht' ontbreekt, maar dat elementen als hout en metaal zijn toegevoegd. Ik vroeg mij af: hoe zit dat? En hoe beschouwen andere traditionele culturen de elementen? Ik startte een onderzoekje waar ik de lezer graag deelgenoot van wil maken. Uiteraard ruim ik daar ook plaats in voor de Jungiaanse filosofie en de geesteswetenschap, echter zonder de pretentie van volledigheid.

Het eerste deel van deze bijdrage is oriënterend en legt het accent op cultuurhistorische aspecten, het tweede deel gaat in op de meer esoterische, geesteswetenschappelijke aspecten, waar ook Jung uit putte voor zijn psychologie van het onbewuste. Ik begin met de Chinese en Indiase benadering, waarna de Oude Grieken de revue passeren en hoe hun erfenis in onze Westerse cultuur doorklinkt. Vervolgens besteed ik, onvermijdelijk, enige aandacht aan kernelementen in de Westerse en Chinese alchemie. Kernelementen, want in een belendend artikel wijdt Wouter Welling uit over de alchemie, en in het jaarboek van 2022 heeft Arno Roelofs uitgebreid aandacht besteed aan de Chinese alchemie. Ook beschrijf ik in het kort de plaats van de elementen in de Boom des Levens in de Kabbala en de Bijbel. Het artikel rond ik af met ideeën over hoe wijzelf, als eigentijdse alchemisten, met de elementen kunnen omgaan in het dagelijks leven.

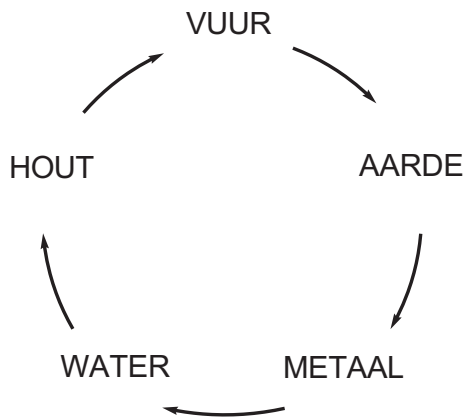
China: de elementen als kwaliteiten die elkaar voortdurend beïnvloeden

De Chinezen kennen vijf elementen: in volgorde van belangrijkheid zijn dat water, vuur, hout, aarde en metaal. In de traditionele Chinese filosofie, wetenschap, astrologie en geneeskunde spelen ze van oudsher een grote rol; zo keren ze terug bij de jaargetijden (eveneens

vijf stuks; de nazomer geldt als een apart jaargetijde) en in de traditionele gezondheidsleer bij de beschrijving van de lichaamsfuncties.

Voor de rationele mens blijft het iets raadselachtigs. De traditioneel Chinese houding tegenover de elementen is vergelijkbaar met hoe christenen omgaan met een boek als de Bijbel: velen geloven er onvoorwaardelijk in, anderen houden alle mogelijkheden open. Ook al hecht je misschien sterk aan traditie, je kunt ook pragmatisch zijn en zien of iets ‘werkt’ of niet.¹

De elementen zijn bij de Chinezen dus niet dezelfde als de elementen die wij in het Westen al sinds de oude Grieken kennen. Zij hebben ook niets van doen met de ruim honderd elementen van de moderne scheikunde (naar het schema van *Mendelejev*) zoals zuurstof, waterstof, ijzer, zwavel, enz. Voor de Chinezen zijn de elementen niet materieel en ze lijken maar vaag op de werkelijkheid; beschouw ze meer als kwaliteiten en invloeden.

Afbeelding: de vijf Chinese elementen

Zo houden warmte of zonlicht verband met het element vuur en zegt de Chinese traditie dat de zon ‘vuurkracht’ heeft. Zo wordt ook het hart een ‘vuurorgaan’ genoemd - het lichaam blijft immers warm door

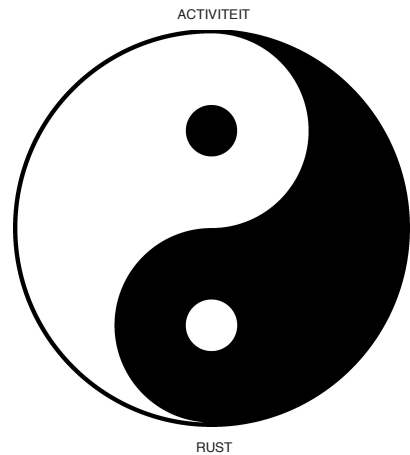
¹ Tong Sing: ‘Almanak van de Chinese wijsheid’, dr. Charles Windridge, Tirion BV, Baarn 2000.

het bloed dat het hart rondpompt. Ook ziet zij een verband tussen de nieren en de smaakzin met het element water. Al wat glimmend, glasachtig of gepolijst is, kan op die manier verband houden met metaal.

Men vermoedt dat de Chinese vijf elementenbenadering ontstond samen met de taal. Op een schildpadpantser van duizenden jaren oud was het karakter voor het element vuur te zien. Dit pantser werd gebruikt als orakel om voorspellingen te doen. De tekens ontstonden door verhitting als barsten in het pantser. Afhankelijk van de context kon dat verschillende betekenissen krijgen (hitte, warmte, temperatuur, droogte, opwinding, hartstocht, energie, enzovoort). Zo kon het karakter voor water staan voor kou, natheid, vocht, dauw en dergelijke. Later werden de karakters ingekerfd in klei, op beenderen of in brons. Weer later kregen de karakters een vorm die verband kon houden met figuren of voorwerpen.²

De wijze *Zhou Tunyi* (1017-1073) beschrijft heel mooi hoe je de vijf elementen kunt zien in een doorgaand kosmisch proces:

“Yin komt voort uit rust, maar Yang uit activiteit. Als de rust zijn hoogtepunt bereikt, begint de activiteit, maar als die zijn hoogtepunt bereikt, is er een terugkeer naar rust. Die afwisseling van Yin en Yang scheidt de vijf elementen water, vuur, hout, metaal en aarde.”³

Afbeelding: Yin-Yang symbool met Yang/wit/vuur/activiteit boven

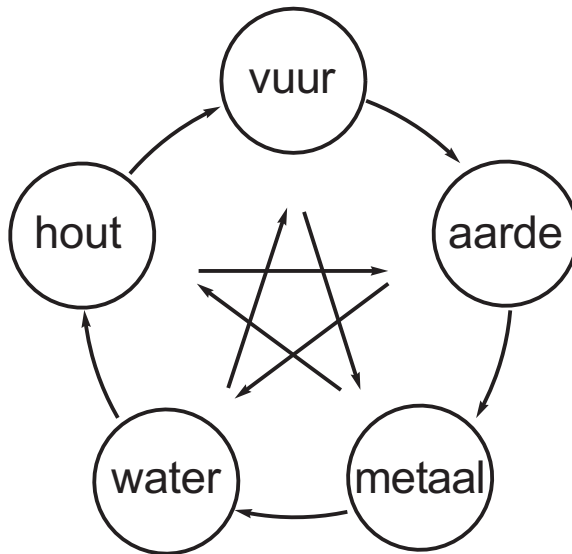
² Cecilia Lindqvist: 'Het karakter van China', Balans, p. 9.

³ Tong Sing: 'Almanak van de Chinese wijsheid', p. 68.

Ook worden de elementen als symbool gebruikt voor de wisseling van de seizoenen. Als die in harmonie zijn, verlopen de vijf seizoenen soepel.

Op een andere plek worden de elementen als volgt met elkaar in samenhang gebracht:

“Het hout voedt het vuur, wanneer het vuur is uitgebrand blijft er as over en ontstaat er aarde, waaruit men metalen wint en waaruit het water ontspringt. Het water voedt de bomen en daarmee sluit de cirkel zich weer bij het element hout.”⁴

Afbeelding: de dynamische relaties tussen de Chinese elementen

Volgens de traditionele Chinese geneeskunde ondersteunen de elementen elkaar, wanneer zij gerelateerd in bovengenoemde volgorde staan (de voedende cyclus). Maar zij kunnen ook tegenover elkaar staan (dit wordt de controlerende functie genoemd). Zo staat het element vuur tegenover de elementen metaal en water, staat water ook tegenover aarde, staat metaal ook tegenover hout en staat hout

⁴ J. van Orshoven in: 'Prana 90', Ankh-Hermes, 1995, p. 25.

ook tegenover aarde (zie de pijlen binnen de cyclus in bovenstaande afbeelding).⁵

Het getal vijf keert steeds terug in allerlei relaties en samenhangen. Gekoppeld aan de volgorde water, vuur, hout, metaal, aarde heb je bijvoorbeeld respectievelijk de vijf (oer)planeten Mercurius, Mars, Jupiter, Venus, Saturnus, de vijf kleuren zwart, rood, groen, wit, geel, de vijf smaken zout, bitter, zuur, droog, zoet, de vijf organen nieren, hart, lever, longen, milt, enzovoort.

In de Chinese traditionele geneeskunde spelen die samenhangen nog steeds een grote rol. Van oudsher zijn ze een mengeling van natuurgeneeswijzen en magische praktijken. Je zou nu zeggen dat er, zoals in vele geneeswijzen, gebruik wordt gemaakt van het placebo-effect. We weten dat geloof (in de arts, de sjamaan, het ritueel, de goden enz.) daarbij een grote rol speelt, maar wetenschappelijk is nu aangetoond dat het bij sommige behandelingen/aandoeningen veel meer is dan dat. Door het genoemde effect kunnen - door de bewust of onbewust opgewekte hersenactiviteit - in het lichaam stoffen worden aangemaakt die precies datgene bevatten of op gang brengen wat nodig is.

Ook spelen de vijf elementen een belangrijke rol in de Chinese astrologie. Ik beperk me tot een paar algemene dingen. De Chinese astrologie is gebaseerd op een cyclus van 60 jaar, bestaande uit twee kleinere cycli: de zogenaamde 10 hemelse stammen en de 12 aardse takken. De 10 hemelse stammen worden aangeduid met de vijf elementen (daar heb je ze weer!), steeds om en om in hun Yin- en Yang aspecten (2x5), en de 12 aardse takken zijn genoemd naar 12 dieren, die niet lijken op de sterrenbeelden die wij kennen. (Deze 12 dieren zouden volgens de legende terugvoeren naar de Jade keizer in de 6e eeuw, die een hardloopwedstrijd tussen dieren organiseerde. De 12 dieren die het eerst binnenkwamen werden verbonden aan de 12 maanden.)

⁵ A. Roelofs: 'De psychologie van Acupunctuur', Uitgave 2009, p. 43, zie www.amarelo.nl.

Omdat er in de Chinese kalender sprake is van een maancyclus, valt de jaarwisseling steeds op een andere datum. (De tweede nieuwe maan na 21 december, de winterzonnepunt). Zo is het van 22 januari 2023 tot 9 feb. 2024 het jaar van het Konijn, verbonden met het element water. Omdat 2023 een oneven getal is, is het een Yin jaar. Officieel is het voor de Chinezen het jaar Huang Di 4720. Terugrekenend: in 2697 voor Chr. werd de mythische Gele Keizer gekroond.⁶

Feng Shui

Het is interessant om bij de Chinese elementenfilosofie iets toe te voegen over *Feng Shui*. De elementen spelen daarin namelijk een centrale rol, hoewel hier de 'Westerse' vier basiselementen worden gebruikt. Harald Jordan, de auteur aan wie ik hierbij refereer, kiest ervoor om de vijf 'elementen' uitsluitend te beschouwen als 'kwaliteiten' of 'veranderingen'. (Hij meent dat de eerste missionarissen in China hier een vertaalfout hebben gemaakt).

De letterlijke betekenis van Feng Shui (spreek uit als: *Feng Sjweef*) is 'wind en water'. Dit staat voor een vloeiende beweging van chi, de levensenergie (= de energetische beweging tussen Yin en Yang). Feng Shui wordt omschreven als een Chinese filosofie, leer of zelfs kunst die al meer dan 3000 jaar oud is. Je kunt de principes gebruiken om de energiestroom in je woning te verbeteren om meer harmonie te scheppen. Dit bevat onder andere het opruimen, ordenen, maar ook het aanpassen van de inrichting. Waar je meubels plaatst, welke kleuren en materialen je gebruikt en dergelijke. Wonen volgens Feng Shui zou niet alleen goed zijn voor rust in huis, maar ook voor je psychische balans, je geluk, gezondheid, liefde. Je kunt je huis zien als een tweede huid. In ruimtes kun je je prettig, ontspannen, in harmonie voelen, of niet.

Feng Shui krijgt andere accenten als deze in het Westen of in het Oosten wordt gepraktiseerd. In het Oosten ging men uit van de familie, het collectief bewonen van een huis. In het Westen is de

⁶ Tong Sing: 'Almanak van de Chinese wijsheid', p. 70.

binnenhuisarchitectuur meer gericht op het individu en zijn persoonlijke ontwikkeling. Oorspronkelijk kwam Feng Shui voort uit een cultuur van intuïtieve, vrouwelijke waarneming, namelijk die van de weerklank van de ziel. Het zou mooi zijn als een westerse vorm op dat laatste een aanknopingspunt gaat zoeken.

Alle elementen moeten we leren voeden, met elkaar in evenwicht brengen. Houd bij het bouwen en wonen rekening met je sterrenbeeld, je horoscoop. Je wordt door een element gesterkt door je er mee bezig te houden. Ga bijvoorbeeld eens na welke elementen bij jou te weinig aandacht krijgen.⁷

- **Aarde:** heeft vorm, begrenzing. Is (schijnbaar) levenloos, heeft duur. Structuur, plicht, discipline, streven naar zekerheid.
- **Water:** Behoudt volume, maar geen vorm. Ongestructureerd, beweeglijk. Werkt nivellerend. Heeft externe begrenzing nodig. Intuïtie, maan. Het leven brengende element bij uitstek.
- **Lucht** (damp): Wordt door warmte bewogen. Grenzeloos. Is bezielend, geeft inspiratie. Denken, ideeën, communiceren, spreken.
- **Vuur** (warmte): Energie, licht, kracht. Kan niet met de andere elementen worden vermengd, het vernietigt ze. Vitaliteit. Enthousiasme, wilskracht, agressie, vreugde in het leven, jezelf presenteren.

India: De elementen als manifestaties van Brahman

De ervaarbare wereld is voor de Indiër een integraal geheel. Er is slechts één spirituele werkelijkheid en de wereld zoals die aan ons verschijnt, de mens inbegrepen, is daar een manifestatie van. Het subtiele, spirituele vormt de ene pool; de grofstoffelijke materie vormt de andere pool. Daartussen bevindt zich een gradatie van entiteiten, met verschillende manifestaties van de ene kosmische energie die ze bevatten. Zoals H₂O zich manifesteert als damp, water, ijs, mist of schuim, terwijl het toch volledig water blijft. Tussen deze energieën

⁷ Harald Jordan: 'Het creëren van Krachtruimten', Schors, Amsterdam 1998, p. 121vv.

onderling bestaat een continue uitwisseling. In de mens wordt alles vertegenwoordigd wat in de natuur te vinden is, van het meest grofstoffelijke tot het meest subtiele.

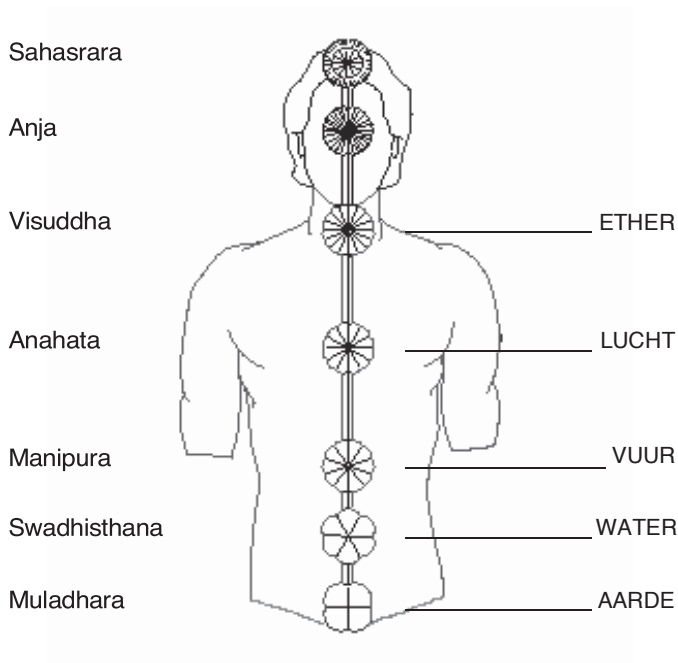
Wij danken de oorspronkelijke Indiase filosofie, de Veda's, aan de *Rishi's*, de Ingewijden aldaar. Zij werden zo'n 5500 jaar geleden op schrift gesteld en zijn dus nog veel ouder. Daarin wordt gesproken over de goddelijke Geest, *Brahman*, die creatief wordt d.m.v. twee polen, *Purusha* en *Prakriti*, respectievelijk mannelijk en vrouwelijk, geest en materie (natuur). Deze schepping condenseert verder in drie kwaliteiten, de *Goena's*, inertie, aantrekking/afstoting en evenwicht (*Sat, Chit, Ananda*). En zo gaat de opsplitsing verder bij verdere materialisering/manifestatie.

De Indiërs kennen de volgende elementen:

- **Akasha** (ether) - alles doordringend, licht, glad, transparant. Klank (gehoor) overheerst, smaak niet aanwezig. Heeft tot taak het lichaam zacht, poreus en licht te maken.
- **Vayu** (lucht) – is doordringend, licht, droog, koud, transparant. De tastzin is haar zintuig. Het overheerst in de smaken bitter en wrang. Het geeft het lichaam zijn soepelheid, droogte en maakt het licht.
- **Agni** (vuur) – doordringt, is beweeglijk, ruw, droog, helder. Waar kleur is, is vuur. Het is aanwezig in de smaken zuur, zout en vooral in scherpe smaken. Het heeft van nature de neiging op te stijgen. De taak ervan is verbranding, spijsvertering en lichaamstemperatuur in stand te houden; zorgt voor het onderhoud van de lichaamsdelen en doet het lichaam stralen.
- **Jala** (water) – is dicht, traag, zwaar, vochtig, taai, koud, glibberig. De smaak is haar zintuig. Wrang, zuur, en zout zijn erin aanwezig, terwijl zoet overheerst. Het heeft tot taak het lichaam te smeren, vochtig en compact te houden en de beweeglijke delen hun soepelheid te geven.
- **Prthivi** (aarde) – is het eerste vaste element; het heeft reuk tot zintuig. Geeft zwaarte en stevigheid. Het is omvangrijk, dicht, zwaar, hard, traag, bewegingloos, ruw, stevig. De smaak ervan

is wrang, zout, maar vooral zoet. Het heeft de neiging te vallen. De belangrijkste functie ervan is het lichaam stevig, sterk, zwaar en hard te maken.⁸

Interessant is nog te vermelden hoe de elementen zijn verbonden met de chakra's en de plaats in het lichaam. Van onder naar boven: *Muladhara* – anus, element aarde, *Swadhisthana* – onderbuik, element water, *Manipura* – navel, element vuur, *Anahata* – hart, element lucht (NB: in de Chinese traditie is het hart verbonden met het vuur), *Vishuddha* – keel, element ether. Bij de twee hoogste chakra's, *Ajna* (voorhoofd) en *Sahasrara* (kruin) staat geen element vermeld. Subtieler dan ether is blijkbaar alleen de Geest.

Afbeelding: de zeven chakra's met de corresponderende elementen

⁸ J. van Orshoven in: 'Prana 90', Ankh-Hermes, 1995, p. 29-30.

Elementenleer van de Oude Grieken: Chinese en Indiase opvattingen komen samen

In een timmerwerkplaats, een smidse of een bakkerij, maar ook in een moestuin kun je getuige zijn van de werking van en het werken met de elementen. Ik stel me voor dat daarbij destijds door de Grieken van 2500 jaar geleden gemijmerd, en vervolgens letterlijk achteraf gedacht werd over wat daar eigenlijk voor bijzonders plaatsvindt! Van deze oude Grieken kunnen we trouwens via geschriften nagaan hoe zij systematisch over de elementen hebben nagedacht. Volgens hen moest zich achter al die natuurlijke processen een oerstof bevinden, een 'archè'. Want geen enkel 'iets' kan zomaar uit 'niets' ontstaan. De uiterlijke wereld van de manifestatie, de vormen, moet een inhoud hebben, en die inhoud moet toch door iets worden gevoed. Volgens hen kon het in hun kosmogonie niet anders dan dat deze oerkrachten van hemelse oorsprong zijn, dat zij zich hebben verdicht, zijn gecondenseerd tot de substantie die ze nu zijn. Zo beschouwd gingen zij van hetzelfde uit als we zagen bij de Indiase Rishi's. Maar wat was nu die 'oerstof'?

Thales van Milete dacht rond 600 v.Chr. dat het Water moest zijn. Ongeveer 50 jaar later zegt *Anaximenes* dat die oerstof Lucht moest zijn en *Xenofanes* zocht het in Aarde. Rond 400 v.Chr. meende *Heraclitus* dat alles uit Vuur moet zijn voortgekomen. Ook in die tijd was *Empedocles* (in de Griekse kolonie op Sicilië) de eerste die een 'vier elementenleer' opschrijft in de vorm van een dichterlijk verhaal. Hij was een spirituele denker en uit tekstfragmenten die van hem zijn nagelaten wordt duidelijk dat voor hem uitdrukkelijk alles aan elkaar verwant is, omdat alle dingen uit dezelfde elementen zijn opgebouwd. Hij haalt er in zijn verhaal trouwens nog twee andere 'elementen' of krachten bij: Liefde en Haat. De hypothese van *Empedocles* vind ik bijzonder. Daarom wordt deze hieronder samengevat weergegeven.

Aarde, lucht, water en vuur waren voor Empedocles de vier wortels of elementen van het universum en van alle levende wezens. Oorspronkelijk waren die elementen door Liefde in een Bol hecht

samengevoegd. Maar Haat dreef ze uiteen, zodat ze het uitspansel, de zon en de sterren, de zee en de aarde gingen vormen. Liefde liet zich echter niet onbetuigd en voegde een deel van de verspreide elementen weer samen, waardoor er levende wezens ontstonden. Als de levende wezens enige tijd van bestaan hadden, bracht Haat scheiding tussen hun elementen aan en veroorzaakte zo de dood. Daarna voegde Liefde ze weer samen enzovoort. In deze cyclus van geboorte en ondergang bleven de elementen eeuwig dezelfde. Als de individuele mens zijn vertrouwen op Haat stelde en een moord pleegde, werd hij gestraft met een langdurige verbanning uit het huis der goden. Hij moest dan een lange reeks van levens leiden. Als hij zich tijdens deze cyclus van doodslag zou onthouden en geen vlees zou eten, zou hij weer naar het rijk der goden terugkeren.⁹

Eveneens rond 400 v.Chr. voegt *Aristoteles* aan de vier basiselementen aarde, water, lucht en vuur een vijfde element toe: ether, de 'quinta essentia'. Daaruit zou volgens hem de sfeer, waarin de hemellichamen zich bevinden, zijn opgebouwd.

Door deze Grieken werden aan de elementen steeds meer eigenschappen en kwaliteiten toegedicht, net zoals bij de Chinezen. Deze klassieke elementenleer gaf de mens een plaats in een harmonieus wereldbeeld. Het is niet 'alleen maar' theorie, het is bovenal de ervaring die onze handelingen kan sturen. Zo kon de geneesheer *Hippocrates* (rond 400 v.Chr.) beweren dat bij elk element een van de vier lichaamssappen hoort (vuur-bloed, waterslijm, lucht - gele gal en aarde - zwarte gal). Verder zijn er vier temperamenten of karaktertypen, die elk door een element gedomineerd worden, ook werden de leeftijdsperiodes en de geslachten met elementen verbonden. Ook in onze tijd vervullen de elementen nog wel een rol in het duiden van onszelf en onze relatie met de wereld, zoals in de vele alternatieve therapieën en complementaire geneeswijzen.

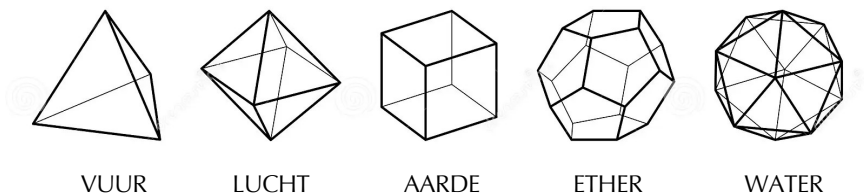
⁹ Empedocles: 'Aarde, lucht, water en vuur', Athenaeum, Polak & Van Genneep 1997, citaat uit de omslagtekst.

Ik rond deze paragraaf af met de grote filosoof *Plato*, de leerling van *Socrates* en de mentor van *Aristoteles*. Plato schreef in zijn boek *Timaeus* dat elk van de vier elementen uit andere partikels met verschillende geometrische vormen was samengesteld (bijvoorbeeld een kubus voor het element aarde), en poneerde daarnaast dat de partikels van het door Aristoteles aangevoerde vijfde element de vorm hadden van een *dodecaëder*, en dat de kosmos daar zelf van gemaakt zou zijn. Wij noemen dit nu de Platonische lichamen.¹⁰

De platonische lichamen

Deze maken deel uit van de vijf elementenleer van Pythagoras (570 – 500) en Plato (427 – 347). Waarschijnlijk is deze theorie afkomstig uit Egypte omdat beide filosofen daar heel lang op een inwijdingsschool hebben gezeten. Het zijn de enige geometrische lichamen die gevormd kunnen worden met ribben van gelijke lengte en vlakken van gelijke vorm en grootte. Al hun hoekpunten raken binnen een bol diens oppervlakte en in de lichamen zelf past ook precies een bol.

Daarom wordt de bol wel beschouwd als de moeder van alle perfecte lichamen. Alle cellen en moleculen waaruit levende wezens bestaan, zouden zijn geformeerd door deze geometrische vormen. Zo bevat het waterstofatoom bijvoorbeeld 3 platonische lichamen. Onze voorouders hadden goed door hoe bijzonder deze vormen zijn en hielden er soms rekening mee bij hun bouwen en wonen. Denk ook aan de stupa's en de klassieke vormen in de Griekse en Romeinse tempels.

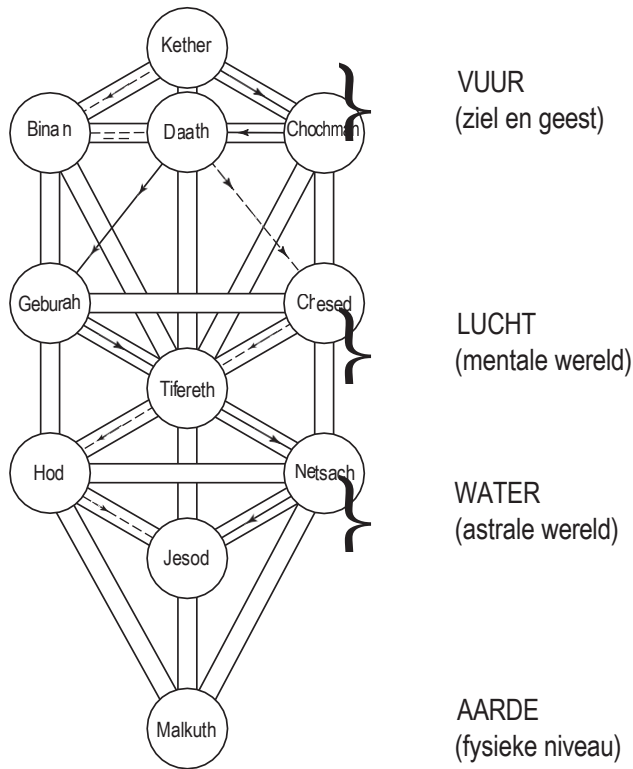
Afbeelding: de platonische lichamen

¹⁰ Plato: 'Timaeus', Verzameld Werk Deel 10, Bert Bakker, 2012, p. 461vv.

De Kabbala, de Bijbelse Evangelisten en de vier elementen

Ik wil hier, beknopt, ook melding maken van het voor- en vroegchristelijke symbolische gebruik van de elementen; met name in de kosmogonie van de Joodse kabbala en in het Bijbelboek Openbaring.

In de Boom des Levens met zijn tien Sefiroth, in de Joodse kabbala, is de eerste Sefira, Kether, de Kroon, vanwaar de Schepping voortdurend naar beneden uitstroomt. Rondom deze kroon bevinden zich de zogenoemde vier Heilige Dieren. Zij zijn de hoogste goddelijke emanaties (oergestalten) van de vier elementen, die in het Oude Testament al in het boek over de profeet Ezechiël, in het eerste hoofdstuk, worden genoemd. Ook komen zij voor in het Nieuwe Testament, in het visioen van Johannes, Openbaring 4. Zij hebben de gestalte van Leeuw, Stier, Mens en Adelaar. Zij hebben elk zes vleugels. Leeuw staat voor Vuur, Stier voor Aarde, Mens voor Lucht, Arend voor Water. Zij worden ook wel de Serafijnen genoemd en staan in het Bijbelboek Openbaring ook symbool voor de vier evangelisten: Matteüs – mens, Marcus – leeuw, Lucas – stier, Johannes - adelaar.

Afbeelding: de Boom des Levens

De Boom des Levens kent van boven naar beneden, als in een hiërarchie, vier gebieden van toenemende dichtheid: causaal (vuur), mentaal (lucht), astraal (water), fysiek (aarde). In dit laatste gebied, belichaamd in de tiende Sefira Malkuth, het Koninkrijk, zijn alle andere gebieden in verdichte vorm aanwezig. De vier kleuren waarin Malkuth gewoonlijk wordt afgebeeld, geven alle toestanden weer: rood=vast, groen=vloeibaar, blauw=gasvormig, geel=vuurachtig. De traditie zegt dat over elk van deze gebieden een engel regeert, waarmee wij door meditatie en contemplatie in contact zouden kunnen treden.¹¹

¹¹ Vgl. Omraam Mikhaël Aïvanhov: 'Het leven, meesterwerk van de geest', Synopsis III, Deel XI, Prosveta 2017. Voor meer info: www.prosveta.nl.

Het westerse materialisme: de elementen worden onttoverd

Sinds het einde van de 18e eeuw verandert er veel in wat we de westerse beschaving noemen. Ook ten aanzien van de elementen, waarbij voor de onderzoekende en analyserende geest de ratio de bepalende factor wordt. De Fransman *Lavoisier* komt in 1789 op grond van zijn onderzoekingen met 33 chemische stoffen die hij elementen noemt. In 1869 komt de Rus *Mendelejev* met het periodiek systeem van elementen. Het geniale daarvan is, dat hij in dit systeem al kon aangeven welke elementen nog ontdekt moesten worden. Anno nu zijn er 118 elementen ontdekt, waarvan 98 natuurlijke en 20 synthetische. Maar dit is natuurlijk een puur scheikundige, materialistische benadering. Het bestuderen van de elementen kreeg heel andere oogmerken.

Onder invloed van denkers, van wie Descartes (1596-1650) de aanstichter kan worden genoemd, is er een soort dualisme ontstaan tussen geest en materie. Het is de vraag of Descartes dat had bedoeld, maar bijvoorbeeld in het denken over de evolutie kreeg uiteindelijk de materie het primaat; daarin maakt alles, de mens inbegrepen, deel uit van een materieel universum. Alle organen zijn samengesteld uit diverse chemische elementen en evolueerden geleidelijk gedurende vele miljoenen jaren. De 'officiële' wetenschap vindt nu eenmaal geen bewijs voor een scheppende kosmische Intelligentie. Zij kan dus niets anders concluderen dan dat het universum bij toeval tot stand is gekomen en dat er geen doel, geen plan in het geheel zit. Het wetenschappelijk inzicht over de mens komt daardoor niet verder dan het vaststellen van een tegenstrijdigheid. Namelijk dat deze mens, met zijn zelfbewustzijn, deel moet uitmaken van de materiële evolutie, maar dat hij zich tegelijkertijd, met zijn zelfbewustzijn en zijn vrije wil, buiten die materiële evolutie voelt staan, als waarnemer.

De joods-christelijke religie maakt hem bovendien bevoegd om de natuur onder zijn gezag te brengen (Genesis 1:28). Wat een paradox! Zo wordt het voor de wetenschap, die immers 'zuiver' wil zijn, lastig

om morele uitspraken te doen (zij streeft toch objectiviteit na?) en je vraagt je af of zij zich op grond van haar eigen criteria wel een betekenisvolle toekomst kan verbeelden. Zij heeft zichzelf verstrikt in een mechanisch universum. Zij kan immers het bestaan van elke vorm van bewustzijn, maar ook het ontstaan van het leven, feitelijk niet verklaren. Er zijn echter mensen, en ik hoop ook lezers van dit artikel, die er anders tegenaan kijken. We zullen zien welke waardevolle inzichten gekoppeld kunnen worden aan een niet slechts materieel-rationele visie. De fysieke elementen vervullen daarin een andere rol.

‘Respondeo etsi mutabor’

Deze uitspraak kan vertaald kan worden als: ‘Ik antwoord, hoewel ik zal veranderen’. Ik ontleen haar aan de Duitse filosoof Eugen Rosenstock-Huessy, die ermee afstand wilde nemen van het *Cogito ergo sum* (‘Ik denk, dus ik ben’) van Descartes. Er valt veel over te zeggen, maar het betoog van Rosenstock-Huessy komt hierop neer, dat Descartes met zijn formule wil aangeven, dat hetzelfde subject dat een vraag(stuk) stelt, deze ook beantwoordt/oplost. Dat kan wel zo zijn in de wiskunde of de natuurkunde, maar, zegt hij, zelfs Einstein kon daarvoor niet meer instaan.” En inderdaad, met de kwantumfysica is dat nog twijfelachtiger geworden.¹²

Rosenstock-Huessy:

“‘Cogito ergo sum’ schiep afstand tussen mens en natuur (..) en dit leidde tot zoiets als de wapenindustrie. (..) Toen Nobelprijswinnaars gifgas ontwikkelden, was hun denken niet meer in overeenstemming met het bestaan. Onze formule ‘Respondeo etsi mutabor’ herinnert ons eraan, dat de samenleving boven het stadium van het slechts natuurlijke voortbestaan is uitgegroeid. Nu moeten we antwoord geven.”¹³

In die zin waren de alchemisten van toen voorlopers van datgene waar we nu langzaam achter komen. Door werkelijk te reageren, ons

¹² Zie de bijdrage van Sassan Pourkarimi: ‘Jung en de kwantumfysica’ in dit jaarboek.

¹³ Eugen Rosenstock-Huessy: ‘I am an impure thinker’, Argo Books 1979, p. 13-14.

te verantwoorden ten aanzien van wat we elkaar, de natuur, de kosmos hebben aangedaan, zullen we zelf veranderen. Zo wordt de actualiteit van ons dagelijks leven daadwerkelijke alchemie. Alvorens iets meer te beschrijven waar de alchemisten zich mee bezighielden, en wat wij daar anno nu nog mee kunnen, wil ik eerst schetsen hoe de voedingsbodem daarvoor tot in onze tijd geesteswetenschappelijk in stand is gehouden, klaar om te worden 'ingezaaid'.

Een levenswetenschap, zowel materieel als spiritueel

De Indiase rishi's dachten praktisch hetzelfde over het universum en de mens daarin als de eeuwenoude spirituele filosofie die, via de Arabieren, van de Egyptenaren en de Grieken tot ons is gekomen. Het is goed om te beseffen dat we tot aan ongeveer 1500 na Chr., dus tot en met de Renaissance, tot en met de periode waarin ook Erasmus en Luther leefden, het wat dit betreft redelijk met elkaar eens waren. De kosmos als geheel is goed, maar vooral in de materie bevindt zich het kwade. Dat hadden de neoplatonici, met als voorman Plotinus, gemeen met de oude Grieken. Met andere woorden, materie en geest gaan in elkaar over, ofwel de geest, *nous*, bevindt zich in de materie, maar maakt er toch niet 100% deel van uit. Slavenburg en van Schaik zeggen daarover:

"Dat de mens als het ware aan zet is: hij is het die de aarde met de kosmos moet verzoenen".¹⁴

Na 1500, bij het ontstaan van wat wij nu 'echte wetenschap' noemen, stelde de geest, als intellect, zich apart op, buiten de materie. Descartes, Boyle, Huygens, Darwin en later Lavoisier werden daar vertegenwoordigers van. Maar toch bleef een onderstroom met de 'oude' spirituele inborst aanwezig; bij grote geesten als Spinoza, Newton, Goethe, Schopenhauer is in hun werken de diepgevoelde verbinding, al is het wellicht soms een intuïtie, tussen geest en materie terug te vinden. Bovendien was in de Romantiek, een cultuurperiode in Europa vanaf het midden van de achttiende eeuw, sprake van een sterke opleving van het spiritisme en van esoterische bewegingen. Als

¹⁴ J. Slavenburg, J. van Schaik: 'Bronnen van de westerse esoterie', Ankh Hermes 2013, p. 167.

een van de hoogtepunten daarvan hebben we dankzij Tjeu van den Berk die Zauberflöte van Mozart leren kennen. Ook moet Goethe's Faust beslist genoemd worden; zoals wij weten een krachtige steunpilaar en inspiratiebron in leven en werk van Jung! Gezien het voorgaande was het niet verwonderlijk dat Jung aan het eind van de 19^e eeuw een spiritistisch fenomeen als onderwerp voor zijn promotie koos. Als het volstrekte tegendeel van deze romantische en spiritistische bewegingen baarde de overheersend materieel georiënteerde geest halverwege de 19^e eeuw de Industriële Revolutie. Dit leek veel goeds voor de mensheid op te leveren, maar wij weten inmiddels welke monsters er daardoor sindsdien gebaard zijn.

Een contrast daarmee vormden eveneens de spiritueel georiënteerde bewegingen, die uit de beslotenheid van hun eigen kring naar buiten traden. Vrijmetselaars, theosofen, rozenkruisers en andere occultisten kenden elkaar, waren vaak ook lid van elkaars beweging, kwamen steeds meer naar buiten met hun gedetailleerde esoterische kennis en soms werd een tipje opgelicht van de sluier wat betreft hun magische rituelen. Zij beriepen zich op oude bronnen van magie, kabbala en symboliek, maar ook op heilige geschriften uit India, Egypte en de Griekse inwijdingsmysteriën, zoals bijvoorbeeld de theosofe mevrouw Blavatsky in Amerika, de stichters van de Golden Dawn Woodman en Westcott in het Verenigd Koninkrijk.¹⁵

Uit het theosofische milieu zijn ook de moderne rozenkruisergroepen voortgekomen, zoals die van Max Heindel in de VS en in Nederland (Haarlem) de beweging van Jan van Rijkenborgh. De antroposofie van Rudolf Steiner heeft eveneens een theosofische oorsprong. In Frankrijk mogen de occultisten Eliphas Lévi en zijn leerling Papus niet onvermeld blijven. Evenals de theosofen, de rozenkruisers en de veel vroegere Paracelsus (overleden 1541) waren zij ervan overtuigd dat geloof en wetenschap, geest en materie met elkaar verzoend konden worden. Ook gingen zij uit van de gedachte dat aan alle religies dezelfde eenheid ten grondslag ligt. Het spreekt voor zich dat deze benadering gevolgen heeft voor hoe de elementen

¹⁵ Jörg Wichmann: 'Renaissance van de esoterie', Het Spectrum BV, 1991, p. 95 vv.

worden beschouwd, en hoe deze worden ingepast in theorie en praktijk van de geesteswetenschap, maar ook in de geneeskunde. Ook in China vonden rond 1790 esoterisch betrokken Christenen, Moslims, Boeddhisten en Taoïsten elkaar, wat o.a. tot uitdrukking kwam in de publicatie van het alchemistisch Traktaat 'Het geheim van de Gouden Bloem.' (De onderdelen van dit traktaat waren trouwens veel ouder.) Dit is in 1929 vertaald door de Duitse theoloog en sinoloog Richard Wilhelm en uitgebracht in het Westen.¹⁶ Ten aanzien van de Chinese alchemie vermeldt Maarten Timmer dat deze waarschijnlijk de oudste is, vooral medisch was gericht en op zoek naar het levenselixir (4e eeuw v.Chr.).¹⁷

Jung en de alchemie: de elementen en hun diepere betekenis

*"De alchemie is, evenals de folklore, een grootse projectieschildering van onbewuste denkprocessen."*¹⁸

Waar de mens met het onbekende wordt geconfronteerd, gaat het onbewuste reageren. Dat overkwam de alchemisten, die met hun onderzoekende geest relaties gingen zien tussen materiële verschijnselen en (eigen) psychische processen. Deze relatie was voor de mens in de 15^e, 16^e en 17^e eeuw nog zeer levend. Fysieke stoffen konden 'groeien', metalen konden 'rijpen'. Alles was immers bezielde. De wereld was nog niet onttoverd... We hebben in de vorige paragraaf gezien dat deze idee van de bezielde natuur, waarbij inbegrepen de elementen, tot op heden levend is gebleven, hoezeer dit ook naderhand is ondergesneeuwd door de kille, functionele ratio en de hardheid van het materialisme.

De alchemisten uit voornoemde periode gedroegen zich als 'oerscheikundigen', die hoopten dat uit de verbinding tussen door hen

¹⁶ Zie voor de meest recente en vernieuwde vertaling van dit traktaat mijn bespreking in het Jung Bulletin jaargang 40, nr. 3.

¹⁷ M. Timmer: 'Van Anima tot Zeus', Lemniscaat, 2001, p. 19.

¹⁸ C.G. Jung: 'Briefe I 1906-1945', Walter Verlag, 1981, p. 482.

gekozen elementen een nieuw element, van een hogere en duurzame kwaliteit, zou ontstaan. Het liefst goud of zilver. Over de feitelijke, fysieke resultaten doen verschillende verhalen de ronde, op het anekdotische af. Soms, zoals bij Nicholas Flamel of bij John Dee, leek het zelfs of het lukte... Jung laat er echter in zijn inleidende woorden, als hij schrijft over de psychische aard van het alchemistische werk, geen twijfel over bestaan dat er volgens hem nooit werkelijk tinctuur of kunstmatig goud is geproduceerd.¹⁹

Zijn confrontatie met het onbewuste bracht Jung uiteindelijk bij de elementen en hoe de alchemisten daarmee omgingen. Zoals bij Jung zelf werden zijn cliënten geconfronteerd met aspecten die zij liever van zichzelf niet wilden zien, of die hen in verwarring brachten. Daar kon je grofweg op drie manieren op reageren:

1. **Verdringen:** het innerlijk 'opzouten' ervan, en erover dromen, wat tot complexen aanleiding kan geven.
2. **Projecteren** van hun complexen op anderen en op situaties buiten zichzelf.
3. **Leren begrijpen en erkennen** van deze ervaringen en dromen, waardoor ze brandstof leveren voor een innerlijk ontwikkelingsproces.

Als fasen van dit proces, gezien vanuit de analytische behandeling worden achtereenvolgens genoemd:

- **Catharsis** of reiniging (Jung ziet dat als de wetenschappelijke versie van de rooms-katholieke biecht). Het werkt bevrijdend om je in vertrouwen tegenover iemand anders uit te spreken over wat je bezwaart.
- **Elucidatie** of opheldering. De banden met het onbewuste worden onthuld, wat voor het individu 'het offer van de suprematie van zijn bewuste intellect met zich meebrengt'.
- **Educatie**, waarin gepoogd wordt om opgedane ervaringen en innerlijke beleving te integreren.

¹⁹ C.G. Jung: 'Verzameld Werk Deel 6', Lemniscaat, 1986, p. 22vv.

- **Transformatie:** de samenwerking tussen cliënt en therapeut houdt onvermijdelijk voor beiden een transformatie in.²⁰

Jung herkende in deze analytische methode een, weliswaar globale, overeenkomst met de drie meest genoemde fasen van de traditionele alchemie: nigredo, albedo en rubedo, met daarbij ook overgangsfasen.²¹

Een kleine tijdlijn

Jung was sinds de eeuwwisseling bezig met het onderzoek van processen van het collectieve onbewuste, en stuitte op verschijnselen in de psychische wereld die hij aan niets, dat universeel voorkwam, in de menselijke ervaringswereld kon toetsen.

Het geschrift 'Het geheim van de gouden bloem' was voor Jung een enorme doorbraak. Het bevatte aspecten die hij eerder vergeefs bij de gnostici had gezocht (hij vond dat die zich op te mystieke en speculatieve wijze uitdrukten). Door dit Chinese geschrift raakte Jung ervan overtuigd dat de alchemie een sterk dieptepsychologische component bevat.

Ondanks dat de alchemisten hun symbolische taal steeds in verband brachten met het werken met de elementen in een primitief scheikundig laboratorium, kon Jung ze in verband brengen met zijn eigen psychische ervaringen. Uiteindelijk, na tien jaar, lukte het hem om, zoals hij zei, "de draad in het labirint van de alchemistische gedachtegangen te vinden." Hij legde daartoe een lexicon van trefwoorden aan met onderlinge verwijzingen "alsof ik een onbekende taal ontcijferde." Jung gaf daarbij aan hoezeer hij zich tijdens deze arbeid identificeerde met Goethe, die door zijn epische werk 'Faust' eveneens wilde aantonen hoe belangrijk de filosofie van de alchemisten is om het wezen van de mens te doorgronden.²²

²⁰ A. Samuels: 'Jung Lexicon', Lemniscaat, 2001, p. 29.

²¹ Vgl. Tjeu van den Berk: 'Die Zauberflöte', Meinema-Pelckmans, 2004, p. 35.

²² C.G. Jung: 'Herinneringen Dromen Gedachten', Lemniscaat, 1991, p. 178vv.

Als vervolg daarop ging Jung zich in de Laatmiddeleeuwse westerse alchemie verdiepen, en van daaruit kon hij wèl een verantwoorde link leggen naar gnostieke en christelijke symbolen. Jung:

“Pas toen ik de alchemie leerde kennen werd het me duidelijk dat het onbewuste een proces is, en dat de relatie van het ik tot de inhouden van het onbewuste een wezenlijke verandering of ontwikkeling van de psyche veroorzaakt.”²³

Het begrip ‘analyse’

Jung heeft na zijn breuk met Freud bewust dit begrip in de naamgeving van zijn psychologie behouden, nadat hij aanvankelijk de term ‘complex’ wilde gebruiken. Volgens van Dale is de oorspronkelijke betekenis van het Latijnse analysis; ‘het losmaken’, ‘de oplossing van iets’. Vervolgens wordt ook ‘het ontleden van bestanddelen’ genoemd. Aanduidingen die goed aansluiten bij de arbeid van de alchemisten met de elementen. Jung zei overigens dat hij met het begrip ‘analyse’ de psychologiën van Freud en Adler mede wilde omvatten.²⁴

Veel alchemisten zagen in, dat hun werk in het laboratorium maar een deel van hun opus uitmaakte. Zij waren met iets bezig dat voor die tijd volstrekt onbekend was in zijn uitwerking en ze merkten dat ze er soms zelf sterk psychisch op reageerden. Zo werden hun arbeid in het laboratorium en hun studie tot een innerlijke queeste, vergelijkbaar met de fasen van de Chinese Yoga meditatie uit de Gouden Bloem, maar ook met wat Jung zou verstaan onder het individuatieproces. Deze alchemisten noemden zichzelf dan ook filosofen en verklaarden; *‘aurum nostrum non est aurum vulgi’* – ‘ons goud is niet het gewone goud’.

De alchemisten veronderstelden dat ze, om dit goud te verkrijgen, uit het bewerken van de vier elementen eerst drie zuivere elementen moesten produceren die symbool stonden voor de drie-eenheid lichaam, ziel en geest, te weten resp. zout, zwavel en kwik.

²³ Idem, p. 179vv.

²⁴ A. Samuels: ‘Jung-lexicon’, Lemniscaat, 1986, p. 33.

Paracelcus, door Jung zeer gerespecteerd, baseerde zijn geneeskunst op deze principiële verbindingen tussen geest en materie:

“Dat wat brandt is de zwavel, dat wat in rook opstijgt is het kwik en dat wat tot as wordt is het zout.”²⁵

Een centrale rol in het alchemistische denken speelde de god Mercurius. Deze gold als het symbool dat de kosmische, fysieke en psychische tegenstellingen verenigt, zoals stof en geest, metaal en vloeistof, gif en genezende drank. Materieel werd Mercurius voorgesteld als kwik (een metaal dat zowel hard als vloeibaar kan zijn, en omdat het opstijgt als damp, verbonden is met de geest; het ‘overstijgt’ als het ware lichaam en ziel).

Mercurius is in psychologische zin een symbool van zowel het onbewuste als van de vereniging van bewuste en onbewuste en is in de kern tweeslachtig van aard. Jung:

“Hij is een paradoxale dubbelnatuur, duivel, monster, dier en tegelijk geneesmiddel, ‘zoon der filosofen’, de wijsheid Gods en een gave van de Heilige Geest.”²⁶

Het innerlijk, psychisch ‘rijpingsproces’ van de betrokkene kan globaal met de bewerkingfasen in de alchemie worden vergeleken. Door alchemisten werd dit proces op vele manieren beschreven en benoemd. Fasen werden ook herhaald om een beoogd resultaat te verkrijgen. Daarop hebben de uitdrukkingen ‘solve et coagula’, (‘los op en stol’) en ‘fac ficum volatile’ (‘fixeer het vluchtige’, of omgekeerd: ‘maak het gefixeerde vluchtig’).

Het voert te ver om in dit artikel dieper in te gaan op de beschreven bewerkingen en hun uitwerking, fysisch of psychisch. Ik verwijs daarvoor graag naar ‘Het geheim van de gouden bloem’, waarbij ik

²⁵ Van den Berk: ‘Die Zauberflöte’, p. 126.

²⁶ Idem, p. 137.

naast de bekende vertaling van Richard Wilhelm²⁷ ook de vernieuwde en uitgebreidere vertaling van Thomas Cleary wil aanbevelen.²⁸

Tevens noem ik de werken van C.G. Jung en M.L. von Franz over alchemie, en het verzamelwerk van Allison Coudert.²⁹

Nogmaals: in het therapeutisch proces volgen de fasen elkaar beslist niet lineair op. Per individu zijn er grote verschillen in accent en volgorde, en de genoemde aspecten zijn zelden expliciet te onderscheiden. Wat dat betreft is het beeld van het labyrint (zoals dat in de vloer van de kathedraal van Chartres), wat men een '*circumambulatio*' noemt, eerder van toepassing.

Voor meer beschouwingen over de alchemie en haar verbinding met de Jungiaanse filosofie en de kunst verwijs ik graag naar het artikel in dit jaarboek van Wouter Welling.

De Chinese alchemie: begrijpelijke overeenkomsten

De westerse alchemist zegt op zoek te zijn naar goud, de Chinese alchemist spreekt over het 'onsterfelijkheidselixier'. Zij gebruiken beiden de elementen water en vuur als tegenstellingen, als vertegenwoordigers van Hemel en Aarde, welke met elkaar verenigd moeten worden. Yin en Yang zijn de bekende Chinese termen van deze tegenstelling. In dromen zoeken vuur en water, het bewuste en het onbewuste, in ons naar een evenwicht. Als de tegenstellingen eenmaal met elkaar zijn verenigd, dan is deze synthese, dit 'huwelijk' weer het begin van een nieuwe cyclus.

Omdat ik me vanwege voorgaande verdiepte in de meesterlijke studie van Tjeu van den Berk over de Zauberflöte, zag ik de analogie wat betreft de fasen, de 'bewerkingen' tussen de Westerse en de Chinese alchemie. Wat op zich logisch is; de mens is overal uit hetzelfde opgebouwd, wat ook geldt voor zijn meest wezenlijke ervaringen. Zo zijn bijvoorbeeld de drie principes van lichaam, geest en ziel, in de

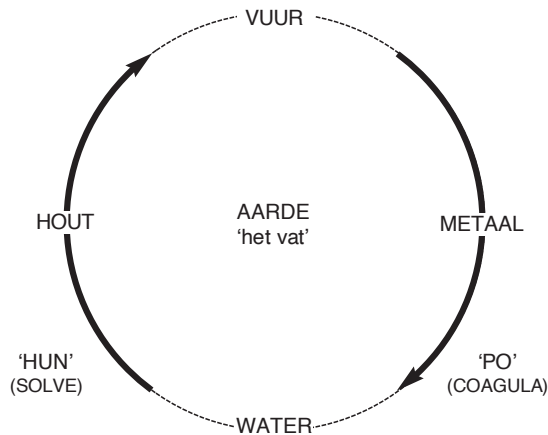
²⁷ Richard Wilhelm: 'Het geheim van de gouden bloem', Ankh Hermes, Deventer 1985.

²⁸ 'Het geheim van de gouden bloem', vertaling Thomas Cleary, Servire, 2001.

²⁹ Allison Coudert: 'Alchemie, de steen der wijzen', Ankh Hermes, Deventer 1984.

Chinese alchemie analoog aan resp. Jing, Chi en Shen. Dit worden 'de drie Schatten' genoemd. Zoals kwik de Mercurius, de vluchtige middelaar is tussen het zout en de zwavel, zo is Chi de verbindende energie tussen Jing en Shen.

Zoals water en vuur in de Chinese alchemie de ingrediënten van het alchemistische kookproces zijn, vormen hout en metaal de 'instrumenten'. Het aarde element staat als vijfde element voor het 'kookvat', ons fysieke lichaam. Daarin komen de vier andere elementen bij elkaar om het elixir van het onsterfelijke leven te bereiden.³⁰

Afbeelding: proces van Hun en Po en Aarde in het midden als het 'kookvat'

Hun en Po

De vijf elementen worden in de Chinese alchemie dus niet in een cyclus, maar als een kruisvorm afgebeeld. Aarde in het midden als het kookvat, water en vuur staan onder en boven als vertegenwoordigers van de Hemel en de Aarde (hier niet als het element 'aarde' bedoeld). Hout en metaal staan op de horizontale as en worden ook wel de 'Hun' en de 'Po' genoemd. Deze twee kanalen zijn verantwoordelijk voor het dalen en stijgen van Water en Vuur. Zij worden ook wel de twee zielekrachten genoemd. Het proces van Hun en Po kunnen we zien in de cyclus van verdamping en afkoeling zoals die plaatsvinden

³⁰ A. Roelofs: 'De psychologie van Acupunctuur', eigen druk, 2009, p. 31.

in het kookproces. Hun laat het kokende water opstijgen. Po koelt weer af en laat het water weer condenseren. In de westerse alchemie spreekt men van 'solve' (oplossen) en 'coagula' (condenseren), steeds op een hoger niveau.

De *Caduceus* is de staf van Mercurius, waaromheen twee slangen kronkelen. Zij zijn eigenlijk het westerse symbool van Hun en Po. In het Sanskriet heten zij 'Ida' en 'Pingala'.

Afbeelding: de Caduceus

stof uit die transformatie mogelijk maakt. De twee bewegingen omhoog en omlaag geven het energetische proces in onze psyche weer, wat we kennen van het begrip Chi.

Aangezien de Chinezen lichaam en ziel niet van elkaar scheiden, staat Chi niet alleen voor lichamelijke energie, maar ook voor psychische energie, het libido.

Chi houden we op peil door gezond te eten en harmonieus te leven. De ademhaling speelt daarbij een belangrijke rol. De in- en de uitademing zijn de Hun en de Po van het lichaam. Ademhaling is iets om goed in de gaten te houden. Je kunt het bewust benutten om tot rust te komen, om jezelf weer energie te geven. Op de ademhaling komen we nog terug.

De band tussen geest en materie herstellen: alchemie voor elke dag

Als jochie uit een vrijzinnig-protestants milieu bad ik voor het eten: "Heer, zegen deze spijze, Amen". Kort en krachtig, en, om wat voor

reden ook, ik herinner me nog levendig dat dit gebedje mij een momentaan gevoel gaf van verbinding met iets hogers, iets anders dan ikzelf. Als oudere snotneus ging dit gevoel bij me verloren, werd het bidden voor het eten een automatisme en als jongvolwassene vond ik bidden helemaal niet meer nodig.

Echter, naarmate ik in mijn twintiger jaren bewust een innerlijk leven ontwikkelde, keerde dat gevoel van dat knulletje van destijds terug. Daar ging tot mijn verwondering en voldoening een diepere verbondenheid met wat buiten mij was mee gepaard. Ik noem dat nu 'dankbaarheid', en dit gevoel welt vooral in me op als ik fiets. Zouden de alchemisten zoiets ook hebben ervaren?

Voor wie affiniteit heeft met de filosofie van de alchemisten, in tegenstelling tot het puur functionele denken, leeft alles, wordt alles op een of andere manier beziend, verlevendigd. Dit betekent dat alles reageert, hoe miniem ook, op waar je je aandacht, je bewustzijn, je liefde op richt.

Als ik een appel in mijn hand hou, verwarm ik hem. Als ik me bewust met hem verbind en me realiseer dat hij me voedt, dat het een geschenk is van de natuur, dan breng ik een trilling over en besef ik dat deze appel, als ik hem eet, meer lichamen in mij voedt dan alleen het fysieke lichaam. Zo bezien is het de moeite waard om onze omgang met de elementen tegen het licht te houden.

Is alles bevolkt?

*“Alleen wie ze kent:
van elk element
de kracht
en de macht,
kan heer en meester zijn
in het geestendomein.”³¹*

Evenals verschillende oude culturen gaan ook spiritualisten, zoals o.a. Goethe, ervan uit dat wezens, entiteiten, de elementen bevolken en dat ze zich in het bijzonder met een bepaald natuurelement bezighouden. Zo zouden *Salamanders* het vuur, *Sylfen* de lucht, *Undinen* of *Nimfen* het water, *Gnomen* of *Kobolden* de aarde bevolken. Er bestaan verschillende verslagen van mensen die met deze wezens zouden hebben gecommuniceerd. Zo is het boek over Engelen van de Haarlemse arts Dr. Moolenburgh zeer bekend geworden. Jarenlang ondervroeg hij zijn patiënten met: *‘Heeft u weleens een engel gezien?’* Tot zijn verrassing kwamen daar vele positieve antwoorden op. Het boek beschrijft sommige van deze ontmoetingen.³²

De leefgemeenschap Findhorn in Schotland ontleent zelfs haar succes aan deze communicatie. Een van de deelnemers van het eerste uur van Findhorn, Robert Ogilvie Crombie, beschrijft een beroemd geworden contact met een natuurwezen:

“Als hij een echt jongetje was geweest, zou ik hem een jaar of tien, elf hebben geschat. Maar het was geen echt jongetje.”

Nadat hij zichzelf ervan had overtuigd dat hij niet gek was, en zichzelf in zijn arm had geknepen, sprak hij het wezen aan en er ontspoon zich een gesprek tussen hen.³³

³¹ J.W. von Goethe: ‘Faust’, Atheneum-Polak & Van Genneep, 2001, p. 61.

³² Slavenburg & Van Schaik: ‘Bronnen van de westerse esoterie’, Ankh Hermes, 2013, p. 188.

³³ P. Hawken: ‘De magische wereld van Findhorn’, Becht, 1975, p. 129vv.

Ingewijden zouden kunnen communiceren met de Deva's, entiteiten die over een orde van natuurwezens gesteld zijn. De traditie vertelt hoe Salomo zich hiervan bediende.³⁴ Indien je de juiste wijze van werken kent, zou je een beroep op dergelijke wezens kunnen doen, wat overigens niet zonder risico blijkt te zijn; deze entiteiten kennen geen moraal zoals de mens. Belangrijk is dat je weet wat je zegt: de geesten van de elementen proberen gebruik te maken van de woorden die wij hardop uitspreken, zowel goed als kwaad. Als je een gebed, een mantra uitspreekt, een entiteit aanroept tijdens een gebaar of ritueel, laat je een trilling vergezeld gaan met een intentie (op het onderschatte belang van trilling kom ik nog terug). Dit werkt in feite als een zaad dat je plant. Ik beroep mij weer op Goethe, die in zijn meesterwerk Faust beschrijft hoe dat fout kan gaan. Op de vraag van Faust hoe Mefistofeles (de duivel) bij hem in zijn studeerkamer kon binnenkomen, geeft deze aan dat dit kwam door het pentagram dat Faust eerder ter bescherming had aangebracht.

Faust:

"Ai! Pijnigt je mijn pentagram?

*Vertel eens, hellekind, was dit
obstakel*

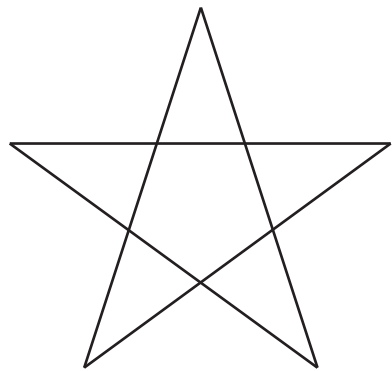
*er niet ook al toen je naar binnen
kwam!*

*Is 't mogelijk dat een geest zich
zo misrekent?*

*Mefistofeles: 'Kijk goed! Het is
wat nonchalant getekend.*

*Die ene punt die naar de
drempel wijst*

*(daar!) is aan 't eind niet
helemaal gesloten."*³⁵

Afbeelding: het pentagram.

³⁴ De sleutels van Salomo, Schors, Amsterdam 1981.

³⁵ Goethe: 'Faust', p. 65vv.

Het element Aarde: ons voedsel

Meer dan ooit is het van belang om inzicht te ontwikkelen over het voedsel. Wie weleens op de TV kijkt naar het programma 'Keuringsdienst van waarde', ontdekt hoezeer je op moet letten bij wat je eet en drinkt. Daarvoor kun je verschillende maatstaven hanteren. Ik kies als voorbeeld het afmeten van de voedingswaarde aan de hoeveelheid lichtkracht die het bevat. De Zwitserse arts Maximilian Bircher-Benner (1867-1939) was pionier op het gebied van de voedingsleer en heeft bijvoorbeeld de welbekende muesli ontwikkeld. Hij stelde dat met elke bewerking een deel van de lichtkracht uit het voedsel verdwijnt. Hij komt zo tot vijf categorieën van afnemende lichtkracht. En dit resulteert in een heel andere opsomming dan de 'schijf van vijf' of de E-nummering op de steeds complexer wordende etikettering van voedingsmiddelen.³⁶

- *Categorie 1 (meeste lichtkracht):*
Alle delen van de verse rauwe plant, zaden, vruchten, noten en groenten.
 - *Categorie 2:*
Alle delen van de gekookte of gestoofde plant, biogarde (bacteriën voegen lichtkracht toe aan de melk), rauwe melk, rauw ei, koud geperste en virginale oliën, volkorenbrood van organische oorsprong. Rauw vlees van vegetarisch dier zoals haring.
 - *Categorie 3:*
Verhit vlees van het vegetarische landdier of vegetarisch etende vis. Gekookte melk, gekookte of gebakken eieren.
 - *Categorie 4:*
Verhit vlees van roofdieren; (= ook varken, paling, snoek, garnaal, kreeft!)
 - *Categorie 5:*
Gedenatureerd voedsel; witte suiker, wit meel, geharde vetten, kunstmatige kleur- en smaakstoffen, conserveermiddelen.
- ⇒ Kunstmest en pesticiden vernietigen lichtkracht; biologisch eten verdient daarom de voorkeur.
- ⇒ Hoe groter de houdbaarheid, hoe 'doder' het materiaal.
- ⇒ Bircher-Benner adviseert om meer dan 60% van het voedsel uit de categorieën 1 en 2 te halen, de rest uit categorie 3. De categorieën 4 en 5 zijn in wezen schadelijk voor het menselijk organisme.

Afbeelding: de vijf voedsel categorieën van afnemende lichtkracht

³⁶ H.C. Moolenburgh: 'Op je gezondheid!', Ankh Hermes, 2005, p. 20vv.

Het voert in dit artikel te ver om uitgebreider stil te staan bij hoe men door onverstandig eten zijn organisme kan ondermijnen. Bijvoorbeeld welk effect dit heeft op je weerstand, je immuunsysteem. Het is dan ook niet verwonderlijk dat *obesitas* zo in de schijnwerpers stond tijdens de coronaperiode. De lezer is wellicht ook bekend met de waarde van het periodiek inlassen van een vastenperiode in de week, de maand of zelfs door het slim indelen van de maaltijden gedurende de 24 uren van de dag. Dit geeft het lichaam hersteltijd.³⁷

Het element Lucht: de adem

Veel kan eveneens gezegd worden over het bewust ademen en hoe men, versterkt met de verbeeldingskracht, met de diepe ademhaling het etherisch lichaam van subtiele voedingsbestanddelen kan voorzien, de zogenaamde ‘yoga van de voeding’. De Indiase yogadiscipline *Pranayama* kan ons daar alles over leren.

In ‘Het geheim van de gouden bloem’ wordt gesteld dat er een direct verband bestaat tussen het doel van de alchemistische esoterische alchemie, ‘de omkering van het licht in jezelf’ (het geleidelijk doen ontwaken van, en leven vanuit het hoger Zelf) en de ademhaling. Daarin staat dat je moet leren het denken te laten rusten op de adem:

*“Laat adem en bewustzijn elkaar ondersteunen. Je ademt door toedoen van je bewustzijn. Roert je bewustzijn zich, dan is er energie. Energie is in wezen een uitvloeisel van het bewustzijn. (...) Inademen en uitademen verhouden zich tot elkaar als geluid en echo.”*³⁸

Ook vervult het bewust ademen een functionele, belangrijke rol bij de concentratie om het trillingsniveau in ons lichaam te verhogen. Op het belang daarvan kom ik straks terug. Voorgaande beschrijft min of meer wat je met de elementen aarde (bijvoorbeeld het voedsel), lucht (bijvoorbeeld de ademhaling) en het vijfde element ether (werken met het bewustzijn, de intentie, de bezieling) kunt doen. Ik zal nu, tot slot, nog iets vermelden over het omgaan met water en vuur.

³⁷ Omraam Mikhaël Aïvanhov: ‘De yoga van de voeding’, Vierde druk, Prosveta, 2004, p. 75vv.

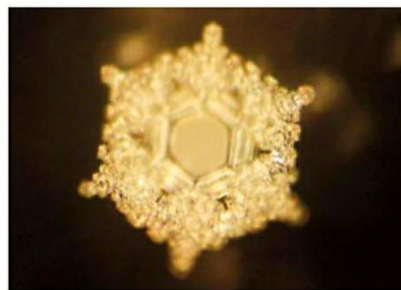
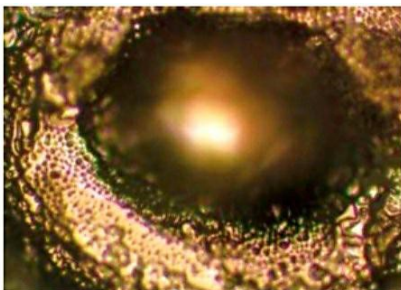
³⁸ Thomas Cleary: ‘Het geheim van de gouden bloem’, Servire, 2001, p. 27vv.

Het element Water: baarmoeder van het leven

Het water is de baarmoeder van het leven. Het wordt beschouwd als de oorspronkelijke materie (Tao wordt bijvoorbeeld vergeleken met water). Het heeft een uitzonderlijk aanpassingsvermogen, maar ook een enorm absorptievermogen. Daarom is water heel geschikt voor de alchemistische arbeid van de zuivering, zowel fysiek, psychisch als spiritueel. Was je handen, of ga in bad en spreek daarbij een wens, verlangen of gebed uit. Men zegt wel dat je door intentie je gedachten en gevoelens kunt zuiveren en je ziel en geest kunt heiligen.

Zorg ervoor dat je over het zuiverste water kunt beschikken dat er is. Schaf eventueel een filter aan. Kraanwater voldoet aan officiële normen, maar het waterleidingsbedrijf erkent openlijk dat het bepaalde schadelijke stoffen, waaronder medicijnen, pesticiden en drugs, er steeds minder goed uit kan krijgen. Realiseer je dat je gemiddeld voor 65 % uit water bestaat, en dat dit trillingen opneemt en door kan geven, van het meest grove tot het meest subtiele. Zorg er mede daarom voor dat je gedachten of gevoelens voor het slapengaan (dromen!) niet belast worden met heftige beelden, neerslachtige emoties. Ga met een verfijnde trilling naar bed. In die zin is het beter een boek te lezen of met muziek naar bed te gaan, dan vooraf een horrorfilm of een moeilijke beleidsnota op de laptop te bekijken.

Hoe subtiel water boodschappen op kan nemen, bewees de Japanner Masaru Emoto. Hij slaagde erin zichtbaar te maken wat het water laat zien bij bepaalde informatie.

Afbeelding: waterkristallen met links de boodschap: 'EVIL' en rechts: 'LOVE & GRATITUDE'

Wat deed Emoto? Hij vulde twee flesjes met water. Bijvoorbeeld: op het ene plakte hij een etiket waarop hij 'liefde' schreef. Op het andere kwam een etiket waarop hij 'haat' schreef. Vervolgens vroom hij het water een tijdje in, waarna hij het weer ontdooidde. Tijdens het ontdooien is er een tijdsbestek van ongeveer 20 à 30 seconden waarin het water kristalliseert en er foto's van de waterkristallen gemaakt kunnen worden. Het resultaat is verbluffend. Zo ontstonden er tientallen frappante afbeeldingen.³⁹

Spanning en vibratie

“Alles trilt. Daarom leren de Ingewijden, die deze kwestie hebben bestudeerd, dat de mens door zijn innerlijk leven niet alleen zijn lichaam opbouwt, maar ook de wereld waarin hij leeft. Hij zorgt zelf voor zijn goede of slechte levensvoorwaarden. Zijn geluk of tegenspoed bewerkt hij zelf, bewust of onbewust.”⁴⁰

Ik roer dit onderwerp bewust aan bij het water-element, na de paragraaf met de verbazingwekkende ontdekking van meneer Emoto. Want laten we dit eens op onszelf betrekken. Wie kent geen spanning in zijn leven. In de media passeert dit onderwerp herhaaldelijk de revue omdat stress, met name onder jongeren, schrikbarende vormen blijkt aan te nemen.

Uit de vorige paragraaf wordt hopelijk duidelijk hoezeer alles wat ons overkomt, wat we voelen en denken, sporen in ons achterlaat. Omdat we voor zo'n groot gedeelte uit water bestaan, nemen we van alles op, houden het vast en zijn we ons daar niet of nauwelijks van bewust. De vele vormen van therapie zijn erop gericht de lichamelijke, psychosomatische of puur psychische verwondingen te helen of tenminste bewust te worden en te leren hanteren. Ten behoeve van zijn 'grote' therapie, het individuatieproces, voegde Jung iets toe van een andere categorie, en dat is het numineuze. Hij ontleent dit begrip aan Rudolf Otto, die trachtte de ervaring van

³⁹ Masaru Emoto: 'Water weet het antwoord', Ankh-Hermes, 2005, p. xxi.

⁴⁰ O.M. Aïvanhov: 'De Gouden Sleutel', Prosveta, 2014, p. 95.

datgene te onderzoeken wat als voor het individu als 'heilig' wordt beschouwd. Daarvoor introduceerde hij het begrip '*numineus*', omdat volgens hem een intense spirituele ervaring gekenmerkt wordt door een aantal aspecten, waaronder het huiveringwekkende ('*tremendum*') en het fascinerende ('*fascinans*'). Bij een numineuze ervaring ontstaat een spanning, een bijzondere lading, want wat huiveringwekkend is, stoot af en wat je fascineert trekt aan. De spanning die daardoor ontstaat is van een andere orde dan de spanning die uit stress voortkomt.⁴¹

Dit numineuze kan een herbezinning geven, aanleiding geven tot een intenser en zinvoller leven, juist weg van de stress. Het kan ons in harmonie brengen met de kosmos, het kan ons zagezegd in een hogere vibratie brengen. Deze vibratie kan een mens in zijn leven zelf bewust onderhouden en, bijvoorbeeld door meditatie, contemplatie en identificatie, verhogen.

Wellicht konden wezens zoals Jezus en Boeddha hun vibratieniveau dermate verhogen, dat zij zich op unieke wijze met het goddelijke konden vereenzelvigen. Je hebt een normale, aangename spanning nodig om te leven, maar het vermogen om de lading van 'het heilige' te verhogen en te intensiveren is de brug naar de ziel en de geest.

In dit jaarboek schrijft Sassan Pourkarimi een artikel over de *kwantumfysica*. Daarin legt hij uit dat, als je het atoom ontleeft, er steeds kleinere deeltjes overblijven, tot er alleen vibratie, trilling, overblijft. Dat het een potentieel wordt, en dat het afhankelijk is van de waarnemer/betrokkene welke manifestatie het zal krijgen. Ik zie hier een link met het voorgaande over het numineuze. Het doet mij ook denken aan Genesis, het eerste hoofdstuk, derde vers: "*God zei: Er moet licht komen*", maar ook aan het eerste vers van het eerste hoofdstuk van het Johannes Evangelie: "*In het begin was het Woord*". Er vindt blijkbaar alleen schepping plaats als er sprake is van een lading, een vibratie (spreken, het woord uitspreken is immers een

⁴¹ Rudolf Otto: 'Het Heilige', De Appelbloesem Pers, 2002, p. 15vv.

trilling). Vibratie zou je bijna als nieuw element, maar toch zeker als instrument, in het verhaal over de elementen kunnen beschouwen.

Het element Vuur: mysterieus

Het vuur is een mysterie en zal dat altijd blijven. Het is verterend en wordt daarom als het zuiverste, meest heilige element beschouwd. Het vuur is actief op alle niveaus, van het meest subtiele tot het meest materiële. De traditie vertelt dat, waar de mens het dichtst bij de Godheid kon komen, door hem de aanwezigheid van het vuur werd ervaren. Denk aan het verhaal van Mozes, die op de berg Horeb de brandende doornstruik zag en vervolgens door de engel van God werd aangesproken (Exodus 3). Het vuur kan alles verteren, maar onderhoudt ook het leven. Het geeft licht en warmte af, maar is het zelf niet. Al het vuur en het licht dat we zien en voelen is een afspiegeling van het ware vuur.

Het vuur is de grootste transformator van de elementen. Het is zuiver van zichzelf. Verbind je met het vuur, concentreer je erop en het zou je verbeeldingskracht en je intuïtie versterken. Ik koester vele kostbare momenten waarin ik met anderen stil rond een vuur zit en mystieke liederen zing. Het gaf mij de intense ervaring van verbondenheid, broederschap. Vuur overbrugt de grens tussen het fysieke en het etherische gebied. Het maakt ons helder en tegelijkertijd poëtisch. Het is het krachtigste en veiligste verbindingsmiddel met de spirituele wereld. Daarom wordt aanbevolen een kaars te branden als je mediteert of een ritueel doet...⁴²

Twee soorten vuur

Eén van de teksten uit de eerste eeuwen na het begin van onze jaartelling, die aan de basis ligt van de filosofie van de alchemisten, de *Asclepius*, vertelt ons dat er twee soorten vuur bestaan, het vuur van onze eigen levensdrang en het vuur van de geest:

⁴² Omraam Mikhaël Aïvanhov: 'Het leven, meesterwerk van de geest', Synopsis III, Prosveta, 2017, Deel XI.5.

“Het geestelijke vuur, dat als pneuma neerdaalt uit den hoge, is levenwekkend. Het gewone vuur, dat van beneden naar boven opstijgt, is daarentegen niet levenwekkend, maar dient alleen om het geestelijke vuur te geleiden. Dat wil dus zeggen: wat van boven komt, bevrucht; wat er aan vocht en damp naar boven opstijgt, dient als voedsel voor de zon en de sterren.”⁴³

Afbeelding: voorblad van de Asclepius

Het vuur van onze levensdrang kunnen we uitputten door het najagen van verlangens, passies. Daardoor lijdt de mens. Zo vereenzelvigd men zich vooral met zichzelf als een vat, gevuld met 65% water. Maar als we ervoor kiezen dit ‘gewone’ vuur naar boven te laten opstijgen, kan dit het geestelijke vuur geleiden. Als een ware alchemist moeten we blijkbaar eerst zelf ons eigen vuur opstoken, en ervoor zorgen dat er zich voldoende brandstof in en onder het vat van ons lichaam bevindt. Vervolgens bieden we dit aan, wijden dit aan ‘het vurige pneuma, dat reeds de zetel der goden beroert’.

Dit laatste is te zien in de hiernavolgende alchemistische afbeelding, en daarmee beëindig ik deze inleiding, waarbij een persoon wordt ‘gekookt’ (zijn trilling wordt verhoogd), totdat de geest, gesymboliseerd door een witte duif, uit hem opstijgt of juist op hem

⁴³ Asclepius, red. G. Quispel, In de Pelikaan, 1996, p. 32.

neerdaalt. Want het geestelijke vuur dat op ons neerdaalt vanuit de hogere gebieden is pas echt levenwekkend en transformerend.⁴⁴

“En het is de Natuur, welke met behulp van de vier elementen (...) vormen in de grondstof prent. Zo voert Zij alle dingen uit de stof naar omhoog tot aan het hemelgewelf en maakt er een schouwspel van, waar God zijn blik met welgevallen op laat rusten.”⁴⁵

*Afbeelding: 'De verjonging van de gekookte filosoof',
plaat 11 uit Salomon Trismosin: 'Splendor Solis' (1532)*

⁴⁴ Zie C.G. Jung: 'Verzameld Werk', deel 6, p. 42.

⁴⁵ Asclepius, p. 33.

